

A NYUGATI NAGYHATALMAK ÉS KELET-KÖZÉP-EURÓPA 1945 UTÁN

Az első világháborút követően a kelet-közép-európai térséget a nagyhatalmak biztonságpolitikai szempontjai alapján rendezték újra, és emiatt a nemzeti önrendelkezés elve csak részben valósulhatott meg. Bár számítani lehetett a legyőzöttek revansizmusára, remélni lehetett, hogy a győztesek számára kedvező területi rendezés lehetővé teszi majd az előbbieket feltartóztatását. Kelet-Közép-Európa jelentősége Franciaország és Nagy-Britannia szempontjából biztonságpolitikai volt, Olaszország számára biztonság- és hatalmi politikai jelentőséggel bírt, Németország pedig egyértelműen hatalmi politikai szempontokból kívánta megszervezni. Az első világháború győztesei mindegyikük a térség stabilitásában voltak érdekelve, mert csak így látták volna biztosítottának, hogy a térség ne válhasson egy újabb kontinentális konfliktus forrásává, és hogy ellen tudjon állni a bolsevizmus terjeszkedésének, illetve a német hatalmi expanzióknak. Brit részről kezdetben nagy szimpátiával viseltettek az utódállamok törekvései iránt. Különösen Csehszlovákia nyerte el London szimpátiáját, elsősorban néhány befolyásos szakértő – Robert William Seton-Watson, Reginald Leeper, Henry Wickham-Steed és Lewis Namier – jóvoltából, akik cseh- és szlovákbarátságukat mély magyarellenességgel párosították. Csehszlovákia azonban rövid idő alatt elvesztette londoni népszerűségét, mivel nem töltötte be azt a stabilizáló szerepet, amelyet elvártak tőle. Nem honorálták Prága bigott politikáját a nemzeti kisebbségekkel szemben, valamint azt az indokolatlan agresszivitást, amelyet a beneši politika a katonailag és gazdaságilag jelentősen meggyengített déli szomszédja irányában mutatott. Gazdaságilag Nagy-Britannia mutatott bizonyos érdeklődést a térség iránt, de ez is inkább csak politikai célokat szolgált, nevezetesen a térség politikai-gazdasági egységének a helyreállítását. Az 1930-as évek végén az elvárások inkább negatív értelemben nyertek megfogalmazást: Csehszlovákiától a német igények kielégítését várták, Magyarországtól pedig függetlenségének fenntartását, illetve azt, hogy ne vegyen részt a térségnek a németek által történő szétverésében. A második világháború alatt a kis tengelyállamok kevés brit szimpátiát élveztek, csak a feltétel nélküli megadás formulája alapján tárgyaltak velük.

Franciaországot nem a szimpátia vezérelte a térség 1918–1920-as újrászervezésében, hanem kizárólag a saját biztonsága. Ennek érdekében a győztes utódállamok törekvéseit támogatta, annak reményében, hogy keleti bástyát képeznek majd Németország körül. Akárcsak London, Párizs is hamarosan észrevette, hogy a kis utódállamok nacionalista gazdasági és külpolitikája kedvezőtlenebb állapotot teremtett, mint ha az Osztrák–Magyar Monarchia fennmaradt volna. Nem segítette elő a térség stabilizálását a két hatalom egymás közötti rivalizálása sem. London gyanakvóan szemlélte Párizs hegemónikus törekvéseit, és igyekezett ellensúlyozni a francia befolyást. Franciaország pedig nem tűrte el, hogy a britek bárminemű befolyásra tegyenek szert a francia szövetségi rendszerbe tartozó országokban. Franciaország a politikai behatolást nem tudta kiegészíteni gazdasági hadállások kiépítésével. Amikor Kelet-Közép-Európában gazdasági vákuum keletkezett, a német gazdasági terjeszkedést nem tudta ellensúlyozni. Nem sikerült harmonizálni a térségre vonatkozó francia és olasz politikát sem. Róma Párizs ellen politizált, bár felismerte a regionális szerveződés jelentőségét a német hatalmi törekvésekkel szemben.

Végső soron a nyugati hatalmakat nem fűzte különleges gazdasági érdekből származó vagy etnikai, kulturális affinitásból fakadó kapcsolat Közép-Európához. Előbb a német terjeszkedést akarták a térség irányba terelni, majd a létfontosságú érdekek megőrzéséhez szükséges megegyezés érdekében átengedték a régiót a Szovjetunióknak.

Az új európai rend felé

A második világháború befejezése idején a brit stratégia arra koncentrált, hogy megtartsa a Közel-Keletet, valamint hogy fennmaradjon Nagy-Britannia nagyhatalmi státusa. 1944-ben a Foreign Office angol–szovjet együttműködéssel akarta feltartóztatni Németországot. Nagy-Britannia nem attól tartott, hogy a Szovjetunió lesz az uralkodó hatalom Kelet-Európában, hanem attól, hogy a Szovjetunió tovább terjeszkedik nyugati, illetve déli irányban. A háború utáni tervek kidolgozó bizottság (Post Hostilities Committee) a Nemzetközösség biztonságában és a közel-keleti olaj védelmében határozta meg a brit stratégiai érdeket. Feltételezték, hogy Magyarországon „uralkodó” (predominant) szovjet befolyás fog érvényesülni. 1945-ben a Foreign Office újraértékelte a brit stratégiát, és az új megközelítést a Labour-kormány magáévá tette. Ez a koncepció visszautasította Churchill befolyási övezeteken alapuló rendezését, mivel az egyenlő volt a kis országok cinikus cserbenhagyásával és Nagy-Britannia nagyhatalmi szerepének a feladásával, amelyet egész Európában érvényesíteni kellett, nemcsak ott, ahol különleges érdekei voltak. Ennek ellenére, az új kurzus szellemi atyja, Sir Orme Sargent úgy vélte, hogy Magyarország és Románia az a két ország, ahol megengedhető a döntő szovjet befolyás még akkor is, ha az együtt jár a kommunista rendszer bevezetésével. Ennek a két országnak nem volt hatása a brit pozícióra a Földközi-tenger keleti medencéjében (Kent). Végső soron azonban az „új” koncepció sem hozott változást a brit közép-európai politikában. A gyakorlatban London nem akart, és nem is volt képes szembeszegülni a közép-európai szovjet terjeszkedésnek.

Franciaországban két koncepciót alakítottak ki Kelet-Közép-Európával kapcsolatban. Alapvetően szovjet biztonsági zónaként kezelték a térséget. A „realista” koncepció szerint le kellett számolni a térségben mindenféle francia politikai vagy gazdasági hegemónia gondolatával, és a Szovjetunióval való szövetség keretein belül kell fellépni. A térség államai összekötő kapcsot jelenthettek a Szovjetunió és Franciaország között. Ezzel szemben a másik verzió meg akarta védeni a csehszlovák és az osztrák kérdéssel összefüggő alapvető francia érdekeket. Eszerint a francia diplomáciának határozottságot kellett mutatnia, és felülkerekednie a térség államainak egymás közötti vitáin, hogy fontos szerepet tölthessen be a térségben. 1945-ben a „realista” koncepció kerekedett felül. A Quai d’Orsay-n világossá vált, hogy a szovjet befolyás lesz az uralkodó, és Közép-Európa többé nem kaphat szerepet a Németországgal szembeni biztonsági rendszerben. Megtörtént a leszámolás a közép-európai nagyhatalmi ambíciókkal (Kecskés).

Olaszország még drasztikusabban leszámolt a térséggel: a jugoszlávokkal szembeni területvesztés, a görög szigetek, Albánia és a gyarmatok elvesztése egyértelműen véget vetett a Földközi-tenger keleti medencéjében és a Balkánon érvényesülő hegemónia megszerzésére irányuló törekvéseknek. Olaszország elfordult a térségtől, és Nyugat-Európához csatlakozott (Horváth). A kettéosztás felé haladó Németország elvesztette szuverenitását, és minimális kereskedelmi kapcsolatok kiépítésén túlmenően nem volt, nem is lehetett közép-európai politikája. Rövid távon nem jelenthetett

biztonságpolitikai kockázatot, ezért Ausztria kivételével Kelet-Közép-Európa elvesztette azt a biztonságpolitikai jelentőségét, amire Németország feltartóztatása miatt az első világháború után szert tett.

A kontinens kettészakadása

A második világháborút követően az Egyesült Államok fokozatosan kezébe vette a nyugati világban a vezető szerepet. Először Görögország védelmét vette át a gazdasági válságba süllyedt Nagy-Britanniától, majd a teljes Közép- és Közel-Keletet. Kelet-Közép-Európa tekintetében Washington igyekezett olyan megoldást találni, amely figyelembe veszi Moszkva biztonsági igényeit. Egyrészt támogatott olyan területi korrekciókat a térség állami között, amelyek a kis országok közötti feszültség feloldását segíthették elő, másrészt támogatta a demokratikus átalakulást, Magyarország esetében különösen a földreformot. Ezzel együtt az amerikai külpolitika szerette volna helyreállítani a kontinens gazdasági egységét, amelyet az újjáépítés szempontjából tartott fontosnak. Washingtoni elképzelések szerint legalábbis Magyarország és Csehszlovákia gazdasági értelemben a Nyugat része maradt volna. De az amerikai külpolitikának nem állt rendelkezésére olyan diplomáciai eszköz, amellyel a Szovjetunió törekvéseit befolyásolni tudta volna. A vonalat Ausztriában húzták meg, annak stratégiai fontossága miatt. Ausztria egészének szovjet kézre kerülése ugyanis veszélybe sodorhatta volna Németország déli megszállási zónáját, valamint a szövetségesek olaszországi pozícióit. A vasfüggöny mögötti államhatárokat a Szovjetunió alakította ki. Hiába támogatott volna az amerikai és a brit politika kisebb határmódosítást Magyarországra, a szovjetek döntöttek, és a régió nem volt kellően fontos ahhoz, hogy emiatt a Nyugat konfrontálódjék Moszkvával. Jellemző epizód volt, hogy a szovjet csapatok magyarországi és romániai állomásoztatására egy brit javaslat alapján lehetett megtalálni a jogi formulát. (Fülöp)

Nyugat-Európa az elkövetkező közel fél évszázad során nem kérdőjelezte meg a Szovjetunió kizárólagosságát Kelet-Európában, és nem volt célja a kommunista rendszerek felszámolása. A kelet–nyugati kapcsolatok fokozatosan normalizálódtak. A kontinens, úgy tűnt, hosszú időre kettészakad: egy gazdaságilag és politikailag egyre szorosabban integrálódó Nyugat-Európára, valamint egy elmaradott nagyhatalom szorításában vergődő, egyre inkább lemaradó Kelet-Közép-Európára. Olyannyira, hogy a kontinens szovjet uralmon kívüli részében a közbeszédben Európa fogalmába nem értették bele a vasfüggöny mögötti területeket.

Alapvető eltérés mutatkozott Nyugat-Európa, illetve az Egyesült Államok kelet-európai politikája között. Washington sokáig nem fogadta el fait accompliként Kelet-Európa tartós szovjet megszállását, a nyugat-európai hatalmak viszont szinte az első pillanattól igen. Amikor például Washington tiltakozni akart Nagy Ferenc lemondása ellen, és az ENSZ fóruma elé akarta tární, Nagy-Britannia nem támogatta, és hiábavalónak, gátlástalannak ítélte az amerikai politikát. 1952-ig az Egyesült Államok akár a háború kockázatát is vállalva igyekezett destabilizálni a vasfüggöny mögötti kommunista rendszereket. Ez a politika azonban fokozatosan háttérbe szorult, mivel a Szovjetunió kifejlesztette és célba is tudta juttatni a hidrogénbombát, ami a civilizáció pusztulásával járhatott volna. Tekintve, hogy a várakozások szerint a kelet-európai szovjet övezet érdekében Moszkva minden lépésre kész volt, Kelet-Európa a szovjet nukleáris elrettentés fogja volt. Ennek ellenére a hivatalos amerikai politika szerint Kelet-Európa szovjet megszállása „Európa szívéig” terjesztette ki a Szovjetunió ha-

talmát, ami veszélyeztette Nyugat-Európa, ezen keresztül pedig az Egyesült Államok biztonságát. Emiatt a Szovjetunió visszavonulása saját határai mögé az Egyesült Államok biztonságpolitikai célja volt. E cél megvalósítása érdekében többféle irányvonalat is kidolgoztak Washingtonban, egyebek között a térség „finlandizálásra” vonatkozó tárgyalásokat is a Szovjetunióval. Nyugat-Európa nem akadályozta meg Washington ilyen irányú próbálkozásait, de maga nem vett részt benne, mintegy a Szovjetunió és az Egyesült Államok külön mérkőzéseként kezelte a kelet-európai status quo megváltoztatását (Borhi).

Németország kettészakadása nem volt eltervezve, de szinte elkerülhetetlen volt. A szovjetek eleinte a kettéosztás mellett foglaltak állást, az Egyesült Államok az egység fenntartása mellett. Párizs igyekezett olyan megoldást találni, amely felügyeletet garantált volna számára Németország ipari térségei felett. 1945-ben a Szovjetunió már az egységes Németország mellett foglalt állást, és az összes megszállási zónából jóvátételt követelt. Byrnes amerikai külügyminiszter a „realista” együttműködés alapján átengedte a keleti zónát a szovjet jóvátételi követelések kielégítésére, és a nagyhatalmak megállapodtak Németország négyhatalmi igazgatásában. Hamarosan azonban az amerikaiak arra a következtetésre jutottak, hogy biztonságosabb megoldás a nyugati megszállási zónákat konszolidálni, a szovjetet pedig magára hagyni. Sztálin két vasat tartott a tűzben: fokozatosan bolsevizálta saját övezetét, de nyitva tartotta a kaput akár a nyugati demokratikus modell alapján történő újraegyesítésre is. A nyugatiak viszont attól tartottak, hogy az egységes, de semleges Németország előbb-utóbb a szovjet politikai eszközévé válna, ezért 1947 és 1949 között fokozatosan létrehozták a nyugat-német államot.

Egy ponton a szovjet zónával kapcsolatos amerikai, illetve nyugat-európai érdekek élesen szembekerültek. Ez pedig a kereskedelem volt. 1948-tól az amerikai vezetés szelektív gazdasági embargót vezetett be a „kommunista tömb” országai ellen. Részben a kommunista rendszerek gazdasági gyengítésére, végső soron pedig konszolidálódásuk megakadályozására. Másrészt pedig a szovjet katonai potenciál gyengítése céljából. Washington igyekezett rávenni nyugat-európai szövetségeseit, hogy vegyenek részt ebben, és szankciókat helyezett kilátásba az amerikai, illetve a COCOM-előírások megszegői számára. Az amerikai vezetés könnyű helyzetben volt, hiszen csak néhány stratégiai jelentőségű nyersanyagot hozott be a Szovjetunióból, amit nem könnyen, de más forrásból pótolni lehetett. Bár a népi demokráciák komoly fizetési nehézségekkel küzdöttek és gyenge minőségű termékeket állítottak elő, melyek jelentős része eladhatatlan volt, Nyugat-Európa nagyobb mértékben függött a kelet-nyugati kereskedelemtől, elsősorban a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok importja, valamint az ipari cikkek kelet-európai piaca miatt. Az import érdekében a nyugat-európaiak még hivatalosan embargó alatt álló termékeket is szállítottak. Franciaország például ritka fémeket és gördülőcsapágyat adott el Magyarországnak olyan gabonáért cserében, melynek végcélja az NSZK volt. A kelet-nyugati kereskedelem engedélyezése miatt olyan súlyos nézeteltérés keletkezett a NATO-országok között, hogy az amerikaiak attól tartottak, megbomolhat a szövetségi rendszer kohéziója. Ezért Eisenhower elnök 1953 után a gazdasági kontroll „fokozatos és visszafogott” enyhítéséről döntött. Bár a nyugat-európai országok ezt követően a lehetőségekhez képest fejlesztették keleti kereskedelmi kapcsolataikat, az amerikaiak a Nixon-adminisztrációig nemigen változtattak restriktív politikájukon annak ellenére, hogy tudatában voltak annak, az amerikai tőke komoly hátrányba került a nyugat-európaival szemben egy gyorsan fejlődő piacon.

A kelet-európai események rámutattak a szovjet politika hajthatatlanságára a hidegháborús szembenállás idején. Egyetlen nyugati követelés sem valósulhatott meg a Szovjetunió által zárt zónaként, világháborús hadizsákmányként kezelt régióban. Csak egyetlen adat a szovjet szerep érzékelésére: Moszkva nagyon óvatos becslés szerint akkora összeget szivattyúzott ki megszállási zónájából, mint amennyit az Egyesült Államok a Marshall-segély keretein belül Nyugat-Európának adott. Szovjet szempontból pedig úgy értékelték, hogy a Nyugat, elsősorban az Egyesült Államok, meg akarja fosztani a Szovjetuniót háborús győzelmének gyümölcsétől és jogos védelmi övezetétől. Bár Kelet-Európa szerepét a háború utáni világpolitikában nem szabad alábecsülni, a kelet–nyugati konfliktus fő forrása más kérdések körül kristályosodott ki. Ezek közül is Németország volt a legfontosabb.

Németország és az Ostpolitik

Bár a felszínen a Szovjetunió, illetve a nyugati hatalmak nem sok mindenben értettek egyet Németország jövőjét illetően, egy dologban azonban igen: Németország nem válhat egy újabb európai konfliktus forrásává. Továbbá mind a Kelet, mind a Nyugat rossz szándékot fedezett föl a másik elképzeléseiben, tehát vigyázni akart arra, nehogy Németország egésze az ellenfél kezére kerüljön. 1948-ra a nyugati hatalmak eldöntötték, hogy a Szovjetunió feltartóztatásának egyetlen módja, ha Németország nyugati zónáit szuverenitásának korlátozásával végleges állammá alakítják, és konszolidálják, ami egyben garanciát jelentett a német nagyhatalmi ambíciók esetleges újjáéledésével szemben is. A nyugatnémet állam létrehozása elsősorban a nyugat-európai biztonságot felelősséget vállaló Egyesült Államok külpolitikájának következménye volt. Az amerikai stratégiai gondolkodás szerint ugyanis Európa középső része, azaz Németország nem kerülhetett egyetlen hatalom kizárólagos befolyása alá, mivel akkor megbomlott volna a globális erőegyensúly. Sztálin egy darabig még reménykedett Németországnak a semlegesség alapján történő egységesítésében, amely vélhetően előbb-utóbb szovjet befolyás alá került volna.

Az NSZK-nak – Kiss J. László szavaival – „készen kapott külpolitikája volt”, vagyis egyszerre kellett jó európainak és az atlanti orientáció meggyőző képviselőjének lennie, ami szakítást jelentett a német külpolitika addigi hagyományaival, és az önkéntes integráció programját írta elő (Kiss). A Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja, Konrad Adenauer már 1945-ben felismerte, hogy belátható ideig a kontinens két részre szakadt. Úgy vélte, csak egyetlen út létezik „Németország azon részei számára, amelyeket nem foglalt el Oroszország”. Ezeket a részeket, amelyek „Nyugat-Európa integráns részét képezik”, először „megfelelő politikai egységgé kell szervezni”, majd a nyugat-európai demokráciákhoz kell csatolni tartós intézményes szálakkal. Adenauer számára a semlegesség nem volt választási lehetőség, Németországot túlságosan erősnek tartotta erre a szerepre, és attól tartott, hogy szovjet befolyás alá kerülve hídfőként szolgálna a kommunista hatalomátvétel számára egész Nyugat-Európában. Elgondolása szerint az orosz veszélyt csak a nyers erő tartóztathatja föl, amelyet az Egyesült Államokkal közösen kell megteremteni. Célja a biztonság megvalósítása és a német szuverenitás helyreállítása volt. Adenauer tartott attól, hogy a nagyhatalmak Németország kárára megegyeznek egymással, ezért a Német Szövetségi Köztársaságot „szabad és független” tényezőként akarta látni otthon és külföldön egyaránt. A nyugati integráció részben ezt a célt szolgálta. A szuverenitás pedig a szupranacionális jövő kiindulópontja volt számára (Ahonen).

Adenauer a hagyományos hatalmi politika kategóriáiban gondolkodott, és Európát „harmadik erőként” szerette volna látni, amely a világpolitika jelentős tényezője a két szuperhatalom mellett. Hasonló gondolatokat fogalmazott meg Németország kapcsán. A színpalak mögött nosztalgiával gondolt arra a hatalmi státusra, amelyet Németország a császárság korában élvezett, illetve Németország nemzeti erejének „szomorú és sajnálatos” hanyatlása miatt kesergett. Az újraegyesítés számára kisebb jelentőséggel bírt, és végső soron akkor tartotta elképzelhetőnek, ha a Szovjetunió feladja a hidegháborús szembenállást, amely az NDK és Kelet-Európa felszabadulását hozná magával. Már 1945-ben arról írt, hogy az orosz megszállás alatt lévő részek meghatározatlan időre elvesztek, és a nyugati zónákból államot kell formálni. 1955-ig nemcsak nem szorgalmazta az egyesülést, hanem kifejezetten károsnak tartotta az NSZK belső és külső szabadsága szempontjából, a megosztott Németországot tartotta megfelelőnek a közép-európai biztonság szempontjából. Az egységesítés elutasítását nemcsak biztonsági okok motiválták, hanem személyes és politikai indokok is. Egyrészt kifejezett averziót érzett Poroszország iránt, másrészt attól tartott, hogy Németország egyesítése esetén a szociáldemokraták többséget kapnának. Nem bízott a német népben, amelyet féltett Poroszország befolyásától. Csak úgy lehet megmenteni a németeket saját maguktól, ha a „demokrácia és Európa” jelszavával a nyugat-európai integráció intézményes keretei közé kerülnek (Ahonen). Ez az elképzelés találkozott az amerikai, illetve a nyugat-európai elképzelésekkel, amelyek arra vonatkoztak, hogy a demokratizálódás útjára lépett Németországot a kibontakozó nyugati katonai, politikai és gazdasági integráció kereteibe kell lehorgonyozni.

Ezen az úton az 1954-es párizsi szerződés indította el a nyugatnémet államot, amely egyben lehetővé tette, hogy az NSZK újra önálló külpolitikát folytasson. Ennek első fontos kelet-európai vonatkozása az 1955-ös NSZK–szovjet szerződés volt. Władysław Gomułka lengyelországi hatalomra jutása Bonn számára azt jelezte, hogy a kelet-európai szatellitállamokban lehetőség nyílik bizonyos fokú függetlenségre, amely elvezethet a szovjet tömb dezintegrációjához és az egyesüléshez. Mindkettőt a kapcsolatok normalizálásával lehetett előmozdítani. A szociáldemokraták, akik azért bírálták a kereszténydemokratákat, mert nem szorgalmazták az egyesítést, a diplomáciai kezdeményezés fontosságát hangsúlyozták, és gazdasági, politikai kapcsolatokat akartak létesíteni a szovjet tömbbel. A gazdasági kapcsolatokkal a kereskedelem liberalizálását akarták elérni. A külügyminisztérium meg akarta szüntetni a Hallsteindoktrína alkalmazását a kelet-európai országokra, tekintve, hogy az NDK-t szovjet nyomásra ismerték el. A kapcsolatok fokozatos normalizálását javasolta formális kereskedelmi kapcsolatok létesítésével, ami a teljes diplomáciai kapcsolatokhoz vezethet. Az NSZK-t mágnesként képzelte el, amely a szabadság irányába csábítja Kelet-Európát. Adenauer kereskedelmi kapcsolatok létesítését szorgalmazta, amelyet a kapcsolatok lépésről lépésre történő javulása követett volna. De személy szerint nemigen mutatott érdeklődést a térség iránt. Talán ez is magyarázza, hogy bár történt nyitás Kelet felé, nem vezetett eredményre. Az Ostpolitik előzményei rámutatnak, hogy a nyugatnémet politika számára a kelet-közép-európai partner Csehszlovákia és Lengyelország volt.

Lengyelország és az NSZK között titkos érintkezés kezdődött az 1956-os lengyel eseményeket követően, amely arra mutatott, hogy Varsó érdeklődést tanúsít a diplomáciai kapcsolatok felvételére, de 1957-ben Bonn meghátrált a közelgő választások, illetve amiatt, hogy Jugoszlávia elismerte az NSZK-t. 1959-ben az NSZK megemlékezési szerződést készített elő Csehszlovákiával és Lengyelországgal, melyek-

kel a szociáldemokraták is diplomáciai kapcsolatokat akartak létesíteni. De az SPD, és az FDP is másodlagos kérdésnek tekintette a kelet-európaiakkal való hivatalos kapcsolatok létesítését, a nemzetközi enyhülésnek alárendelve. Bonn csak nehezen szánta rá magát konkrét lépések megtételére. Adenauer attól tartott, hogy az Ostpolitik meggyengítheti az NSZK nyugati kapcsolatait, elszigeteltséghez vezethet, és az NSZK „az ellentétes érdekek játékszerévé” válhat. Felmerült az a veszély is, hogy az NDK jogállása felértékelődik. Heinrich von Brentano külügyminiszter úgy vélte, hogy hivatalos kapcsolatok létesítése a kelet-európai országokkal óhatatlanul felveti az NDK státuszának a kérdését. „Kapcsolatok létesítése a szatellitállamokkal ürügyet szolgáltatna más országoknak, hogy elismerjék” Kelet-Németországot, és ezzel aláássák az NSZK központi mítoszát, mely szerint a német nép egyetlen legitim képviselője. Vagyis az a veszély, hogy a keleti politika indíthatja el az NDK elismerésének hullámát, megakadályozta, hogy Bonn normalizálja a kapcsolatait a szatellitországokkal. De két kelet-európai ország tekintetében a közelmúlt is súlyos tehertételt jelentett. Lengyelország esetében a határkérdés, Csehszlovákia esetében pedig a müncheni egyezmény jogi következményei, vagy az „elvesztett területeken” élő németek önrendelkezése. Ezeket a problémákat különösen a két országból a második világháború után kitelepített, mintegy tíz-tizenöt milliós, jól szervezett érdekképviseleti szervezetekkel rendelkező, a német belpolitikába intézményesen és személyes kapcsolatokon keresztül is beépülő német közösség tartotta a bonni külpolitika napirendjén.

Varsó és Prága is azt várta, hogy az NSZK legalább impliciten ismerje el véglegesnek az Odera–Neisse-határt. Ugyanakkor a nyugatnémet politikusok nyíltan ennek az ellenkezője mellett kötelezték el magukat. A közbeszédben meghonosodott ortodoxia az Odera–Neisse-vonal elutasításához vezetett, a határ végső rendezését a békeszerződésre halasztotta, addig pedig ragaszkodott az 1937-es határok jogi érvényességéhez. Nem szolgálta a szovjet csatlósok formális elismerése az NSZK érdekeit, mivel egy ilyen lépés csökkenthette a bonni álláspont hitelességét, és alááshatta a bonni kormány tárgyalási pozícióját a Kelettel szemben. Felmerült, hogy a magyar forradalom tapasztalatai miatt óvatosan kell bánni a kelet-európai országokkal, nehogy kikényszerítsenek egy újabb katonai akciót a Szovjetunió részéről, különösen Lengyelországban, amely általános háborúhoz vezetne. Brentano szavaival: „El kellett kerülni azt a benyomást, hogy beavatkozunk Kelet-Európa ügyeibe.” Ezen túlmenően a kancellár és külügyminisztere nem látta értelmét a kelet-európai kapcsolatok kiépítésének, tekintve, hogy a térség országainak külpolitikája a Szovjetunió akaratának a függvénye. A politikai megfontolások fontosabbak voltak, mint az üzletiek, a túl aktív üzletembereket a bonni politika visszahívta Kelet-Európából. Az ötvenes évek végére a kitelepített németek szervezetei által szorgalmazott ügyek – mint például a német–lengyel határ végleges státuszának az elutasítása, vagy a német önrendelkezés – egyre inkább háttérbe szorultak. Brentano úgy vélte, hogy a keleti területek „örökre elvesztek” Németország számára, és a kormány nem támogatná a német önrendelkezést abban a szélsőséges formában, ahogy a kitelepítettek kívánják, vagyis például a Szudéta-vidék újraannektálásának eszközeként. Adenauer titkos fejtegetéseiben nem rejtegette véka alá, hogy hajlandó levenni az újraegyesítés kérdését a nemzetközi politika napirendjéről, mert attól tartott, hogy a győztes hatalmak elfogadhatatlan árat szabnának érte. Bár az 1958-as berlini válság után az egyesítés problémáját a színpalak mögött egyre inkább csak humanitárius kérdésnek tekintették, melynek célja az NDK-beli életkörülmények javítása volt, a nyilvánosság előtt még mindig látszólagos nemzeti konszenzus érvényesült a revizionista keleti politikáról. Ennek pedig a politikai ára az

volt, hogy nem lehetett nyitni Kelet-Európa felé. 1959-ben a kitelepítettek ellenállása miatt nem lehetett megvalósítani egy fontos kezdeményezést: megneemtámadási szerződések megkötését Lengyelországgal és Csehszlovákiával.

Az 1960-as évek elején a szövetségi kormány külső nyomásra egyre nagyobb érdeklődést mutatott a konkrét kelet-európai kezdeményezések iránt. Egyrészt megszűnt Bonn „kölcsonkapott vétója”, vagyis a Nyugat már nem tekintette a magáénak az NSZK konfliktusát a Szovjetunióval. Tehát az elszigetelődés veszélye miatt a nyugat-német külpolitikának alkalmazkodnia kellett az új helyzethez (Kiss). A nyugati szövetségesek ugyanis egyre inkább a nemzetközi enyhülés akadályaként szemlélték Bonn hajthatatlannak látszó álláspontját az újraegyesítés ügyében; az NDK és az Odera–Neisse-határvonal elismerését, valamint azt javasolták, hogy Nyugat-Németország létesítsen diplomáciai kapcsolatokat a szocialista országokkal. Egyre nagyobb volt a belső nyomás is a kereskedelmi kapcsolatok fejlesztése érdekében. Brentano utódja, Gerhard Schröder aktívan szorgalmazta a keleti politikát.

Schröder felismerte, hogy a szuperhatalmak egyre inkább kész tényként kezelik Németország megosztottságát, ugyanakkor az Ostpolitik útján elő lehet mozdítani az újraegyesítés hosszú távú célját. Kelet-európai jelenlétével az NSZK meggyőzheti a kelet-európai államokat, hogy az újraegyesítés az ő érdekeiket szolgálja. Cáfolhatja azt a képet, hogy az NSZK militarista, revansista hatalom; gazdasági erejével kótolót adhat azokból az előnyökből, amelyek az újraegyesítés nyomán várhatók. A policentrizmus támogatásával kialakulhat bizonyos fokú függetlenség, amely nyitottságot eredményezhet a nyugati célok iránt, ideértve az egyesítés elfogadását is. A kelet-európai nyitás abban nyilvánult meg, hogy Bonn támogatta a formális kereskedelmi kapcsolatok megkötését, és fontos döntéshozók egyre inkább elhatárolták magukat az olyan elvektől – mint a Hallstein-doktrína vagy az Odera–Neisse-határ ideiglenes jellege –, amelyek gátolták a nyitást. Ezt a felismerést azonban alig követték tettek. Kereskedelmi szerződések születtek ugyan, de a politikusok nyilvánosan ragaszkodtak külpolitikai dogmáikhoz.

Ennek számos oka volt, melyek közül a legfontosabb a kitelepítettek ellenállása lehetett. Szervezeteik olyan feltételekhez kötötték a diplomáciai kapcsolatok normalizálását, melyekről tudták, hogy nem elfogadhatóak a kelet-európai kormányok számára. A német–csehszlovák tárgyalások során a szudétánémetek problémája és a müncheni egyezmény jogi státusa akadályozta a megegyezést. A németek ragaszkodtak hozzá, hogy Nyugat-Berlin kerüljön bele a kereskedelmi szerződésbe, Prága pedig ragaszkodott hozzá, hogy az NSZK ne kérdőjelezze meg Csehszlovákia területi integritását azáltal, hogy a müncheni egyezményt ab initio semmissnek nyilvánítják. Csehszlovákia hajlandó lett volna Berlin kérdésében engedni egy fenti értelmű egyoldalú nyugatnémet nyilatkozat fejében, de Bonn elutasította az ajánlatot. A német evangélikus egyház 1965-ben nyilatkozatot tett közzé, mely szerint a legmegfelelőbb német hozzájárulás a megbékéléshez az lenne, ha az NSZK elutasítaná a kitelepített lobbival által képviselt revizionista követeléseket.

Az 1966-ban hatalomra került nagykoalíció megpróbálta egy „békés európai rend” kereteibe illeszteni keleti politikáját. A népek megbékélése jegyében igyekezett javítani a kapcsolatokat anélkül, hogy azt a benyomást keltené, meg akarja osztani a kelet-európai országokat. Kurt Georg Kiesinger kancellár olyan fokozatos evolúciós folyamatot képzelt el, melynek eredményeként a Szovjetunió és szövetségesei felismerik, hogy a békés változás, különösen a németkérdésben, az ő javukat is szolgálja. Kifejezte megértését azzal kapcsolatban, hogy a lengyelek biztonságos határok mögött

akarnak élni, és kinyilvánította: a müncheni egyezmény „már nem érvényes”. Ugyanakkor kifejtette, hogy a keleti határokat csak a békerendezés állapíthatja meg véglegesen, és a kormány minden kitelepített német érdekeit képviseli, így a szudétanémeteké is, akik állampolgársági helyzetét, illetve egyéb alapvető problémáit rendezni kell, mielőtt a müncheni egyezmény elveszíti érvényességét.

Az NSZK először Romániával kötött egyezményt, majd 1967-ben kereskedelmi szerződést írt alá Csehszlovákiával és 1968-ban diplomáciai kapcsolatokat létesített Jugoszláviával. További siker azonban nem koronázta az erőfeszítéseket. Románia elsőként történt elismerése rossz lépésnek bizonyult, hiszen megerősítette a Szovjetunió félelmét, hogy az NSZK ellentétet akar szítani a Varsói Szerződés soraiban.

Az 1969-es SDP–FDP koalíció meg akarta újítani Bonn keleti politikáját, és hajlandóságot mutatott arra, hogy olyan egyezményeket kössenek, amelyek tiszteletben tartják minden kelet-európai ország területi integritását. Az 1970-es szovjet, illetve lengyel egyezmények elismerték az 1945 utáni status quót. Ugyanakkor a lengyel szerződés hivatalos értelmezése szerint Bonn leszögezte, hogy nem képviseli az egységes Németországot. A kitelepített németek szervezetei azt várták a CDU-tól, hogy a szövetségi parlamentben világosan elhatárolja magát a keleti szerződésektől, de a CDU/CSU koalíciónak nem volt más választása, mint elfogadni azokat. Tette ezt azzal a fenntartással, hogy a szerződés nem prejudikálja az újraegyesített Németország végleges határait a jövőbeli békeszerződésekben. Bár a CDU/CSU tartózkodott a szavazástól, Franz Josef Strauss, Bajorország tartományi miniszterelnöke érvényesnek nyilvánította a szerződéseket. Ugyanakkor Helmut Kohl kancellár 1984-ben arról beszélt, hogy az NSZK elismeri Lengyelország jelenlegi határait, de ez nem kötelezi az újraegyesített Németországot. Kohl azonban tisztában volt vele, hogy területi revízió Németország javára nem lehetséges, de nem is kívánatos. Mivel azonban a kitelepítettek szervezetei legalább a lehetőségét fenn akarták tartani, hogy az egyesített Németország visszakap bizonyos elveszett német területeket, Kohl nem foglalt egyértelműen állást az Odera–Neisse-határ mellett. Még az 1989-ben Varsóban elfogadott közös nyilatkozat is nyitva hagyta a kérdést. Kohl csak 1990-ben változtatott irányt, amennyiben elfogadta a lengyel határ megváltoztathatatlanágát. A két német parlament pedig azonos szövegű nyilatkozatban ismerte el véglegesen a lengyel határt. Végül az Odera–Neisse-vonal részét képezte a kettő plusz négyes, illetve a német–lengyel kétoldalú szerződésnek. A szudétanémet kitelepítettek szervezeténeknek a CSU-n és a bajor tartományi kormányon keresztül végrehajtott beavatkozásai késleltették a német–csehszlovák tárgyalások menetét, amelyek 1997-re megbékélési nyilatkozathoz vezettek Németország és Csehország között.

Franciaország és a keleti politika

Franciaország csak vonakodva vett részt a hidegháborúban. A nagyhatalmak konfliktusa megfosztotta Franciaországot a Kelet és Nyugat közötti híd szerepétől, és arra kényszerítette, hogy az Egyesült Államok által létrehozott szövetségi rendszerben alávesse hatalmi érdekeit a tömbérdeknek. Párizs diplomáciai mozgásterére leszűkül, és csak a hatvanas évekre sikerült megtalálnia azt a szerepet, amely a hön áhított nagyhatalmi státust biztosíthatta számára. De Gaulle önálló kül- és biztonságpolitikája újrafogalmazta a francia szerepet a nyugati szövetségi rendszeren belül, és a tömbrendszer meghaladásának igényével sikerült összeegyeztetnie a francia nemzeti érdeket a nemzetközi rendszer által szabott korlátokkal (Bozo). 1958-ban De Gaulle előterjesztett

egy világ-triumvirátusra vonatkozó elképzelést, amely az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország részvételével működött volna. Terve végső soron arra irányult, hogy Franciaország beleszólást kapjon a Nyugat nukleáris politikájának meghatározásába. De Gaulle diplomáciai eszköznek tekintette javaslatát: „Meg kellett találnom a módját, hogy elhagyjam a NATO-t, hogy visszaszerezsem a szabadságot, amelyet a negyedik köztársaság feladott. Ezért kénytelen voltam a Holdat kérni” (Lundestad). Kimondva, kimondatlanul azonban a francia függetlenséghez nem lett volna elegendő a force de frappe, azaz az önálló nukleáris ütőerő. Párizs annak biztos tudatában járta, járhatta külpolitikai külön útját, hogy aranyalapként számíthatott az Egyesült Államok stratégiai ütőerejére, amely az Elbától nyugatra kétséget kizáróan garantálta az USA nyugati szövetségeseinek biztonságát. De Gaulle maga az Egyesült Államokat olyan „tartaléknak” vagy „fegyverarzenálnak” tekintette, amelyet szükség esetén az európaiak felhasználhatnak.

A háború utáni francia politika másik pillére az európai integráció volt. Az európai integrációs folyamatban kulminálódó francia–német együttműködéshez azonban paradox módon hozzájárult az a nagyhatalom is, amelyik hagyományosan távol tartotta magát a kontinens ügyeitől: Nagy-Britannia. 1956-ban a francia kormány még a britekkel akart együtt haladni, nehogy magára maradjon a németekkel szemben. A szuezi válság azonban lökést adott Párizsnak ahhoz, hogy határozottan Európa felé forduljon. Amikor Anthony Eden brit miniszterelnök felhívta francia kollégáját, Guy Mollet-t, hogy Egyiptom francia–brit invázióját le kell állítani, az utóbbi megdöbben. Mollet éppen Adenauerrel tárgyalt, aki nyomban megragadta az alkalmat, hogy előmozdítsa az európai integráció ügyét: „Itt az alkalom, hogy felépítsük Európát” (Lundestad). Ennek megfelelően aztán De Gaulle 1963-ban megvétózta az általa amerikai „trójai falónak” tartott Anglia tagságát a Közös Piacban, majd megkötötte az Elysée-szerződést az NSZK-val, melynek célja az volt, hogy a két ország közös politikát dolgozzon ki a külügyek, a védelem, az oktatás és az ifjúsági ügyek terén.

Párizs legfontosabb keleti partnere már nem Varsó vagy Prága volt, mint 1938 előtt, hanem Moszkva. Nem véletlenül, hiszen De Gaulle koncepciója szerint „a kis államok keveset számítottak”. A Szovjetunióval kiépített különleges kapcsolat Franciaország nemzetközi ambícióit szolgálta. Kelet-Közép-Európa jelentőségét veszítette a háborút követő francia politikában. A szovjet tömb elzárkózása miatt a diplomáciai, politikai, gazdasági, kulturális és humanitárius kapcsolatok a minimumra csökkentek, bár a kölcsönös előnyök alapján bizonyos kereskedelmi kapcsolatok fennmaradtak. Kelet-Európa szovjetizálása ellen a francia politikának nem volt különösebb kifogása, hiszen a számára amúgy is jelentéktelen térség szovjet ellenőrzése nem veszélyeztette a francia érdekeket. Akárcsak a német vagy a brit politikában Kelet-Európa homogén, arctalan tömbnek tűnt föl (les pays de l'Est). Ezzel magyarázható, hogy a francia külpolitika számára az 1956-os forradalom inkább probléma volt, és nem kihasználható lehetőség. Az 1956-ot követő magyar–francia kapcsolatokat sem a Kádár-rendszer megtorlásai terhelték meg, hanem az a tény, hogy Magyarország dömpingáron adott el rádiókat Algériának, melyeken a helyi lakosság a Magyar Rádió által sugárzott felforgató, franciaellenes adásokat hallgathatta.

A hatvanas évek elején jelentős változások történtek a francia külpolitikában. Az önálló nukleáris ütőerő kiépítése lehetővé tette, hogy De Gaulle szembeforduljon az Egyesült Államokkal (ez azonban nem jelentett szakítást). Az 1963-as francia–német szerződés pedig intézményesítette a két ország megbékélésen alapuló viszonyát, bár Ludwig Erhard kancellár 1963 végén a franciaorientált védelmi politika helyett az

amerikait választotta. Ezzel párhuzamosan Párizs hozzálátott „Európa az európaiaké” víziójának megvalósításához. Ennek keretein belül közeledett Moszkvához. Deklarált célja a tömbpolitika és a „jaltai rendszer” meghaladása volt, bár eddigi ismereteink alapján nem világos, hogy a De Gaulle-i rendszerben a kelet-európai országoknak milyen státusuk lett volna. Az világos, hogy nem volt cél a kommunista rendszerek felszámolása, de a Szovjetunió privilegizált kelet-európai helyzetének felszámolása sem. Franciaország igyekezett bővíteni kelet-európai kapcsolatait gazdasági, politikai és kulturális téren egyaránt. Két ország kapott megkülönböztetett figyelmet: Lengyelország és Románia. Ebben vélhetően szerepet játszottak a történelmi tényezők, vagyis a két világháború közötti korszak öröksége, Lengyelország földrajzi elhelyezkedése Németország és a Szovjetunió között, és – mint ez De Gaulle 1966-os varsói látogatásán hangsúlyt is kapott – a Németországgal kapcsolatos közös történelmi tapasztalatok. Szerepet játszott még a két ország frankofón beállítottsága, ami a románok esetében még nyelvi rokonsággal is párosult, valamint Bukarest különutas vagy annak tetsző külpolitikája – francia jobboldali körökben Nicolae Ceaușescu a „Kelet De Gaulle-jaként” tartották számon. Párizs lengyelbarát külpolitikáját befolyásolhatta még a mintegy négyszázezer fős franciaországi lengyel emigráció.

Egy-egy szatellitország megítélésében nem játszott szerepet a belpolitikai helyzet, de a politikai berendezkedés sem (Kecskés). Erre már csak azért sem volt lehetőség, mivel 1966-ban De Gaulle látványos látogatást tett Moszkvában (bár hangot adott a szovjet politikai vetetéssel való nézeteltéréseinek), és ezt követően nagy gyakorisággal történtek kormányfői látogatások. Különösebb materiális – gazdasági vagy biztonságpolitikai – érdeke a franciáknak sehol sem volt Kelet-Európában. Ezt tükrözi, hogy a gyakori miniszteri vagy még magasabb szintű látogatásoknak csak ritkán volt kézzelfogható eredménye. Párizs érdeklődése szimbolikus volt, az önálló, blokkoktól független politizálás látszatát keltette, illetve a tömbpolitikától való eltávolodás De Gaulle-i politikájának üzenetét hordozta. De Gaulle keleti politikájában némi törést jelentett a csehszlovákiai szovjet intervenció (1968), bár a francia–csehszlovák kapcsolatok gyorsan normalizálódtak, és felértékelődött a francia külpolitikában a szovjet tömbből 1948-ban kivált Jugoszlávia (Kecskés). Ezt követően tehát a keleti tömb országai közül a Szovjetuniót Lengyelország, Románia, illetve Jugoszlávia követte fontossági sorrendben. A hetvenes években, akárcsak a korábbi évtized során, Románia önállóan ható külpolitikáját méltányolták Párizsban, ahol egyébként egy sor világpolitikai kérdésben Moszkva álláspontját támogatták. Francia részről Ceaușescu román pártvezér párizsi látogatásakor azt hangoztatták, hogy a két ország számos nemzetközi kérdésben hasonló álláspontot foglal el. Jacques Chirac miniszterelnök 1975-ös bukaresti látogatása Románia függetlenségi törekvéseit volt hivatott támogatni. Magyarországon ebben az időszakban a tömbön belül is hátulra került a francia külpolitika fontossági sorrendjében, melyet az akkori magyar külpolitika a két világháború közötti korszak hagyatékának tulajdonított. Ugyanakkor Kádár 1978-as és Lázár György 1979-es párizsi vizitje arra utalt, hogy a magyar belpolitikai változások miatt a magyar szerep lassan felértékelődik a francia külpolitikában. Ez egyben arra is rámutatott, hogy egy addig elhanyagolt szempont, a belpolitikai helyzet, illetve stabilitás szerepe felértékelődött. Moszkva után az első számú partner mégis Varsó maradt, amit az is jelzett, hogy ide vezetett Giscard d’Estaing elnök első kelet-közép-európai útja. Franciaország ugyanakkor nem kívánta megváltoztatni a fennálló helyzetet: egy 1977-ben kiadott lengyel–francia közös közlemény a szuverenitás és az egymás belügyeibe való be nem

avatkozás tiszteletben tartásáról beszélt. Sőt, az enyhülés politikájának olyan eredményei voltak, amelyeket Franciaország feltétlenül meg akart őrizni.

A hetvenes években Németország az Ostpolitik keretein belül folytatott egyre aktívabb kelet-európai politikája aggodalmat okozott Párizsban. A német keleti politikával szembeni fenntartások miatt Franciaország közeledett az Egyesült Államokhoz, Pompidou és Nixon egyetértett, hogy bár Nyugat-Németországot kulturális és gazdasági szálak kötik a Nyugathoz, potenciálisan a keleti irányba vonzódik (Lundestad). Mindez nem ösztönözte a franciákat arra, hogy nagyobb erőforrásokat vessenek be Kelet-Európában a német befolyás ellensúlyozására. Erre utal, hogy 1974-ben megszüntették a kelet-európai térségbe irányuló francia rádióadásokat. Ez önmagában is a térség csekély fontosságát jelzi a francia külpolitikában. A kelet-európai aktivitás célja valószínűleg a francia külpolitikai függetlenség demonstrálása volt. A hetvenes évek végétől gazdasági szempontok is szerepet játszottak a francia politikában. A gazdasági kapcsolatokat az határozta meg, milyen nyersanyagokkal rendelkezik az adott kelet-közép-európai ország, illetve az, hogy piaca mennyire képes fogadni a francia exportot. Ezzel együtt a magyar–francia kereskedelmi forgalom csak az egyhatodát tette ki a magyar–németnek, de a kiemelt fontosságú Lengyelország is csak a 28. volt a francia behozatal, és 20. a kivitel terén, míg 1981-ig Franciaország Lengyelország második legfontosabb külkereskedelmi partnere volt (Kecskés).

A nyolcvanas évek elején változás következett be a francia külpolitikában: François Mitterrand elnök változtatott elődjei Amerika-ellenes politikáján, és az európai rakételepítés, valamint az afganisztáni kérdés kapcsán az Egyesült Államok mögött sorakozott föl. Mitterrand 1982-ben megállapodott Helmut Schmidttel a francia–német biztonságpolitikai együttműködés felújításában, 1983-ban megújították az Elysée-szerződést és felállították a gyors reagálású haderőt (Force d'Action Rapide), amely megerősítette, hogy Franciaország hajlandó megvédeni Németországot az Elbánál. Ugyanakkor az enyhülés örökségét sem kívánták maradéktalanul hátrahagyni. Többek között attól tartottak ugyanis, hogy a visszatérés a hidegháborúhoz destabilizálhatja Kelet-Európát. A francia politika számára a détenté azt jelentette, hogy enyhülhet a Kelet-Európa fölött érvényesülő szovjet ellenőrzés, és esetleg a térség „finlandizálására” is sor kerülhet. Olyan forgatókönyv is elképzelhetőnek látszott, hogy Kelet-Európa visszatér a „Kominform előtti időkhöz”, a „nemzeti kommunista” modellhez, amely lehetővé teszi a sajátos történelmi tapasztalatok és helyzetek alapján való fejlődést (Bozo). Vagyis a stabilitás figyelembevételével Franciaország lehetségesnek és kívánatosnak tartotta a kelet-európai rendszerek evolúcióját, de a rendszer-váltást és a Szovjetunió teljes kiszorulását nem. Mitterrand még az 1981-es varsói puccs után is hitt abban, hogy a Szovjetunió kelet-európai dominanciája fokozatosan megkérdőjeleződhet. Az általa előírt recept szerint tehát bölcsességet kellett mutatni, de nem távolmaradást vagy közönyt (Bozo).

Gorbacsov hatalomra kerülése után Mitterrand felújította a Moszkva és Párizs között korábban fennálló szorosabb, „történelmi jellegű” kapcsolatokat, melynek célja a szovjet–amerikai enyhülés előmozdítása volt francia égisz alatt. Ugyanakkor nézeteltérés alakult ki az elnök, illetve Jacques Chirac miniszterelnök között Gorbacsov megítélésében. Chirac, illetve a Quai d'Orsay kevésbé bízott Gorbacsovban, mint Mitterrand, a külügyminisztérium pedig már az enyhülés szót sem szívesen használta. Emellett a szovjet–amerikai közeledés miatt Franciaország mozgástere leszűkült, de más európai országok is egyre inkább Moszkva partnereivé váltak. Párizs többé már nem volt a kelet–nyugati párbeszéd privilegizált partnere. Franciaország attól tartott,

hogy az új déntente eredményeként szovjet–amerikai megegyezés jöhet létre Európa feje fölött, vagy pedig Moszkvának sikerül leválasztania az Egyesült Államokat Európáról. Emellett Párizs gyanakvással figyelte a szovjet leszerelési javaslatokat is, hiszen attól tartott, hogy Európa atomfegyver-mentesítését célozzák, márpedig a francia biztonság a nukleáris ütőerőn nyugodott. Emiatt az új szovjet külpolitika Párizs számára nem esélyként jelentkezett a hidegháborús patthelyzet meghaladására, hanem biztonságpolitikai kihívást jelentett (Bozo).

Lassan átalakult Franciaország kelet-közép-európai politikája is. Románia részben a Ceaușescu diktatúrája miatti belső bizonytalanság következtében, részben mert a francia fél úgy ítélte meg, hogy a gazdasági együttműködés nem vált be, háttérbe szorult. A nyolcvanas évek elején pedig a belpolitikai válság miatt Lengyelország is. Felértékelődött viszont Magyarország, mégpedig Kádár személye, illetve amiatt, hogy „mérsékelt hatalmi csoportok” kormányozták. Ennek jeleként Mitterrand az összes szocialista ország közül elsőként Magyarországra látogatott el, ezt követően pedig Kádár utazott Párizsba (Kecskés). Hamarosan azonban ismét lehültek a kapcsolatok, vélhetően azért, mert a magyar államtól francia üzleti körök nem kaptak megrendeléseket. A kapcsolatépítés tehát esetleges volt, nem épült hosszú távú stratégiára. 1987-et követően azonban a francia diplomáciának szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy kiszorul egész Kelet-Európából, mégpedig a történelmi rivális, Németország javára. 1988-ra világossá vált, hogy Németország átvette Franciaország helyét, és a Szovjetunió első számú nyugat-európai partnerévé lépett elő. Párizst különösen az aggasztotta, hogy a genscheri külpolitika megértőnek bizonyult a szovjet leszerelési törekvések iránt (Bozo).

Megismétlődni látszott tehát a két világháború közötti minta, amikor Franciaország a harmincas évek végén elvesztette privilegizált szerepét a nyugat-európai országok közül a szovjet külpolitika számára, sőt az európai politikát Moszkva beleegyezésével Németország diktálta. A két történelmi szituáció azonban nem volt azonos, sőt a harmincas évek végének nagypolitikai trendje pontosan ötven év elmúltával vett végleges fordulatot az ellenkező irányba. Hiszen a Szovjetunió 1939-ben tette meg az első lépéseket Kelet-Európa ellenőrzése felé, amely 1945 után érte el a végkifejtését. A nyolcvanas évek végének szovjet külpolitikája viszont fél évszázad után megindult Kelet-Európa elengedésének irányába. Míg Németország 1939-ben Franciaország széttűzéséhez akart szabad kezet kapni Moszkvától, addig a nyolcvanas évek végén a két ország viszonyából teljes mértékben hiányzott az ellenségeskedés eleme. Míg a harmincas évekig a térség a francia biztonság (rogyadozó) pillérének számított, addig az évszázad vége felé ez az elem – talán Lengyelország kivételével – hiányzott a francia gondolkodásból. Bár Bonn és Párizs versengett a kelet-európai pozíciókért – Bonn nagyobb erőbefektetéssel, mint Párizs –, Franciaország ezt nem akarta mindenképpen ellensúlyozni, hiszen a német térnyerés nem a francia biztonság kárára történt.

Ez nem jelentette, hogy a németek keleti politikája nem okozott aggodalmat Párizsban. Attól lehetett tartani ugyanis, hogy a Genscher-féle Ostpolitik miatt az NSZK kevésbé lesz érdekelt a nyugati szövetségi rendszer stratégiai és politikai kohéziójának, illetve Franciaország nukleáris státusának fenntartásában. Kohl azonban elébe ment a francia aggodalmaknak és erőteljesebb együttműködést javasolt a franciáknak. Mitterrand, aki felismerte, hogy csak abban az esetben lehet elkerülni, hogy Németország kijátssza a Keletet a Nyugat ellen, ha nagyhatalmi szerepet kínálnak neki, mégpedig az európai konstrukción belül, fogadókészséget mutatott a kancellár

javaslatára. Franciaország válasza az „új détente-re” a német–francia viszony intenzívebbé tétele volt, ami a nyolcvanas évek végére új, minden addiginál intenzívebb szakaszba érkezett (Bozo). Németországot Kelet-Európában is ellensúlyozni szerették volna, de a viszony elmérgesedése helyett végül a két ország kelet-európai politikájuk összeegyeztetésében állapodott meg. Mitterrand már az első elnöki periódusa végén merészebb kelet-európai politikát javasolt, hogy ne kelljen átengedni a kezdeményezést az aktívabban fellépő németeknek.

Franciaország 1988-ban késznek mutatkozott, hogy újra elfoglalja a térségben azt a helyet, amely történelmileg már korábban kialakult ezekkel az országokkal, és a kulturális, gazdasági kapcsolatok mellett a politikai párbeszéd fejlesztésére törekedjék. A párizsi magyar nagykövetség decemberben készült elemzése szerint a francia kormányzat kész eltávolítani, sőt a későbbiekben leválasztani a kelet-európai országokat a Szovjetunióról a francia befolyás erősítése révén. A rendszerváltás előestéjén Kelet-Európa szerepe a francia külpolitikában egyértelműen felértékelődött, sőt prioritássá vált (Kecskés). Érdekes módon azonban Németország is támogatta, hogy Párizs jelentősebb szerepet töltsön be Kelet-Európában. Erre még Genscher külügyminiszter hívta föl francia kollégája, Roland Dumas figyelmét. Bonn, illetve Párizs hajlandónak mutatkozott összehangolni keleti politikáját, melynek eredményeként 1988-ban meg egyeztek, hogy koordinálják a magas szintű kelet-európai látogatásokat. Egyértelműen új szempontok alapján jelölték ki a térségen belüli prioritásokat. A történelmi megfontolások végképp háttérbe szorultak. Ehelyett a „kiemelés legfontosabb mércéje a gazdasági-társadalmi változások az adott országban megfigyelhető mélysége” volt (Kecskés). Ezek alapján az első csoportba Lengyelország és Magyarország került.

Ugyanakkor a francia vezetés, amelyet váratlanul értek az 1989-es rendszerváltó események, nagy hangsúlyt fektetett a stabilitás kritériumára. Franciaország tartott a regionális káosztól. Ezért Mitterrand, akárcsak a harmincas évek francia diplomáciája, egy konföderációs tervvel állt elő, amelyet azonban az érintettek, akárcsak fél évszázaddal korábban, most sem nem támogattak. A stabilitásra való törekedés volt az a szempont, amely áthidalta a második világháború előtti, illetve utáni korszakot. Párizs aggodalommal figyelte, hogy az átalakulás kicsúszik az irányítás alól, és mérsékelt tempójú reformfolyamatot kívánt. Tartottak ugyanis a Szovjetunió reakciójától, illetve a regionális ellentétek újjáéledésétől. Lengyelországban kiszámíthatóbbnak látszott az átalakulás, mint Magyarországon, emiatt Varsó Budapest elé került az első csoporton belül. Emellett gazdasági szempontok is szerepet játszottak: úgy ítélték meg, hogy Magyarország az NSZK gazdasági érdekszférájába került. Lengyelország esetében történelmi, érzelmi szempontok egyaránt mutatkoztak.

A francia kelet-közép-európai politika szempontjai a következők voltak. Először is Németország ellensúlyozása, de a németnél jóval kisebb erőbefektetéssel, és végső soron annak tudatában, hogy Franciaország csak a másodhegedős szerepét játsza az NSZK mögött. Végül nem sikerült a két hatalom kelet-európai politikáját összehangolni, és munkamegosztásra sem került sor. Franciaország attól félt ugyanis, hogy Bonn az ígéretes országokat, mint Magyarország, magának tartja meg, míg Párizsra hagyja az elmaradottakat, mint Románia. Másodsor Jalta túllépése, óvatos, evolúciós folyamat eredményeként, a Szovjetunió provokálása nélkül. Ahogy Mitterrand megfogalmazta az egyébként hasonlóan óvatos Bush elnöknek: nem szabad túl gyorsan haladni Kelet-Európában, nehogy destabilizáljuk Gorbacsovot. Harmadszor a szociáldemokrácia meghonosítása, melyben nyilvánvalóan számítottak a hatal-

mon levőkre. Végül az új francia keleti politikának gazdasági vetülete is volt, mégpedig az, hogy piacot teremtsen a francia ipar számára.

Ákárcsak az 1870 óta eltelt korszak minden fordulópontjánál, az 1980-as évek végén is Franciaország külpolitikáját a Németországhoz fűződő viszony határozta meg. Még kísértettek a múlt árnyai. Párizs kifejezetten tartott a német egyesülettől, akárcsak a londoni vezetés. A brit és a francia vezetők igyekeztek közös platformot találni. Thatcher, aki németellenes érzelmeket vallott, valamilyenféle konföderációt képzelt el a két Németország között. Mitterrand kifejtette, amikor veszély leselkedett, Franciaország és Anglia mindig különleges kapcsolatokat létesített. „Ennek most ismét elérkezett az ideje.” Az elnök Kelet-Berlinbe is ellátogatott, hogy lassítsa az egyesülési folyamatot, mondván, hogy „az NDK-nak és Franciaországnak még sok közös teendője van”. Franciaország még a korábbinál is jobban igyekezett Németországot az unióhoz kötni, ami elvezetett Maastrichhoz (Lundestad). Bár Bonn szeretne volna összehangolni keleti politikáját Párizssal, Mitterrand erre nem volt hajlandó. Franciaország elutasította a nukleáris politikával kapcsolatos konzultáció intenzívebbé tételére vonatkozó német kívánságot is. Németország pedig lelassította az európai gazdasági és monetáris unióhoz vezető folyamatot. Mitterrand számára az európai integráció mélyítése vált az első számú prioritássá, mint a hidegháború közelgő lezárására adandó legmegfelelőbb válasz (Bozo). Ez azzal magyarázható, hogy az 1989-es annus mirabilis során Franciaország status quo hatalom volt, amely tartott a kelet-európai fejlemények francia szempontból negatívnak vélt következményeitől. Vagyis attól, hogy megbomlik a Nyugat kohéziója, miközben a Szovjetunió távlati céljai nem változnak. Franciaország képtelen volt alkalmazkodni a gyorsan kibontakozó kelet-európai fejleményekhez, de a nyugati integráció felgyorsításának igénye azzal is magyarázható, hogy Párizs így akarta megteremteni a keleti változásokhoz a megfelelő feltételeket.

A rendszerváltást követően továbbra is a stabilitás fenntartása volt a francia politika célja, ami a délszláv háború miatt még inkább felértékelődött. Emiatt a francia politika szorgalmazta a nyugati integráció kiterjesztését azokra a volt keleti tömbhöz tartozó országokra, amelyek arra a leginkább érettek voltak.

Nagy-Britannia és Kelet-Európa

Nagy-Britannia hagyományos kelet-európai politikája fontosabbnak tartotta a térség stabilitását, mint az önrendelkezését. A pozitív érdekek hiányának tulajdonítható, hogy szinte semmi ellenállást nem tanúsított, amikor a terület Németország, majd a Szovjetunió hegemoniája alá került. És ezzel magyarázható az óvatos és csupán gazdasági érdeklődést mutató brit politika a második világháború és a rendszerváltás között. London ugyan biztonsági kihívást látott abban, hogy a Szovjetunió megszállva tartotta Kelet-Közép-Európát, de abban is, hogy a térségben kirobbanó forradalmi megmozdulások veszélybe sodorhatják a kontinens biztonságát. Ezért abban bíztak, hogy a helyi kommunista rezsimek reformokat vezetnek be az elégedetlenség féken tartására (Hughes). Akárcsak Franciaország vagy Németország, Nagy-Britannia is a status quo fenntartásában és a kommunista rendszerek lassú, evolúciós jellegű átalakulásában volt érdekelt. Úgy vélték, a szovjetek és a kliensállamok közötti konfliktusok veszélyeztetik a kontinentális stabilitást. Attól is tartani lehetett, hogy a kommunista rendszerek összeomlása miatt felélednek a regionális konfliktusok, esetleg Németország ismét kiterjeszti hegemoniáját.

A brit vezetés számára a kelet-közép-európai térség homogén tömb volt. Nagy-Britannia Kelet-Közép-Európa megszállását, illetve a Varsói Szerződést fenyegetésként fogta fel. A csehszlovákiai puccs, illetve a berlini válságig a kelet-európai hatalomátvétel kevés aggodalmat okozott a Whitehall számára. Ezt követően Nagy-Britannia csatlakozott az Egyesült Államokhoz, és támogatta a kommunista rendszerek destabilizálására irányuló törekvéseket Albániában, a balti államokban és Ukrajnában. Ezeknek a kísérleteknek a kudarca, illetve a koreai háború a kelet-európai politika újragondolását váltotta ki. Eszerint az amerikaiak gátlástalansága és nem a szovjetek agresszivitása veszélyeztette a békét. Kelet-Európa a Szovjetunió létfontosságú biztonságát érdekeit képezte, és a szovjet hatalom elleni felkelések nemcsak kudarcra vannak ítélve nyugati beavatkozás nélkül, hanem a kelet-nyugati feszültség veszélyes eskalációjához is vezethetnek. Érdekes módon a brit elemzés több ponton egyezett az amerikaiak helyzetértékelésével, és emiatt az Egyesült Államok is felhagyott a kelet-európai rezsimok erőszakos destabilizálására tett kísérletekkel (Hughes). Vagyis az ötvenes évek elejétől a brit (és az amerikai) politika alapvetően ismét defenzív lett.

Lengyelország példája arra utalt, hogy lehetséges a kommunista rendszerek és alattvalóik közötti feszültség oldása, és ebben a Nyugat is segíthet, amennyiben a gazdasági és egyéb reformokat esetlegesen bevezető kelet-európai országokkal szorosabb kereskedelmi, kulturális és tudományos kapcsolatokat alakít ki. Ez az álláspont, amely a hatvanas évek elején alakult ki, még mindig veszélyesnek tartotta a kontinentális béke szempontjából a kommunistaellenes felkeléseket (egyúttal reménytelennek is). Úgy vélték, hogy az enyhülés, illetve a belső liberalizálás egymást segítő folyamatok, melyek hosszú távon elősegítik a kommunista dogma erózióját, illetve a kelet-nyugati feszültség csökkenését. A szovjet ellenőrzés gyengülését a csatlósok fölött az evolúció, és nem a forradalom hozza meg. A Foreign Office-ban uralkodó, bár nem egyedüli vélemény szerint a Szovjetunió hajlandó beleegyezni a lassú változásokba Kelet-Európában. Harold Wilson miniszterelnök és kormánya támogatta a Kelet-Európa ellen 1948-tól bevezetett stratégiai embargó enyhítését. Akárcsak a két világháború között, Angliának csak gazdasági érdekei fűződtek a térséggel való kapcsolatok erősítéséhez, a kelet-nyugati viszony kül-, illetve biztonságpolitikai szempontjait nem tartotta fontosnak. Emiatt De Gaulle-lal ellentétben Wilson egyetlen kelet-európai országba sem látogatott el miniszterelnöksége idején (Hughes).

Az enyhülési folyamat mellett az elkötelezettség, valamint a kontinentális stabilitás megerősítésének célja jellemezte a brit politika választát az 1968-as szovjet beavatkozásra Csehszlovákiában, holott az intervenció csapást mért arra az elképzelésre, miszerint a Szovjetunió hajlandó elfogadni a kommunista rendszerek evolúciós demokratizálódását annak érdekében, hogy kelet-európai uralmát fenntarthassa. A britek szinte ösztönösen elleneztek a forradalmakat, az 1956-os magyar válság kapcsán a Foreign Office illetékese szerette volna lehűteni a budapesti „forrófejűeket”. 1968-ban is tartottak a csehszlovákiai reformfolyamat végkimenetelétől. A Foreign Office arra jutott, hogy a Nyugat nem sokat tehet a kelet-európai reformerek érdekében, és Angliának nem szabad semmi olyat tennie, amely ronthat a csehszlovák-szovjet viszonyon. A Nyugat nem tartotta valószínűnek, hogy Moszkva megszállja Csehszlovákiát, és kizárt mindenfajta megtorlást arra az esetre, ha mégis megtenné.

Végző soron London szavakban elítélte a beavatkozást, de igyekezett elkerülni minden olyan lépést, amely hátrányosan érinthetné London diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatait a kelet-európai országokkal. Ezt a következtetést pedig azért vonhatták le, mert brit elemzések szerint az invázió nem takart szovjet fenyegetést a NA-

TO-tagállamok részére. Bár Michael Stewart külügyminiszter szerint a beavatkozásban részt vevő államokkal nem lehet úgy folytatni a viszonyt, mintha mi sem történt volna, a Wilson-kormány minden olyan szankciót elvetett, amely a nyugat-európai kereskedelmi konkurencia malmára hajthatta volna a vizet. Bár a szovjet–angol kapcsolatok megromlottak, ez csak részben volt a Duna-hadművelet következménye, és más okoknak volt tulajdonítható (Hughes). Hasonlóan visszafogott volt a brit kormányzat az 1981-es lengyel válság során, és az 1982-ben bevezetett szankciók nem mentek messzire. London Washingtonnal szemben támogatta a Nyugat-Európába vezető szovjet gázvezeték megépítését. Nem csak a kereskedelmi érdek vezette a briteket. Nem tűntek el azok a hagyományos brit külpolitikai megfontolások sem, amelyek a francia és német befolyás ellensúlyozására törekedtek a kelet-közép-európai térségben (Magyarics).

A nyolcvanas években bizonyos változás állt be Nagy-Britannia politikájában. Ebben – akárcsak Franciaország esetében – szerepet játszott a régió gazdasági jelentőségének felértékelődése a súlyos problémákkal küszködő brit gazdaság számára, de szerepet kapott a hagyományos brit egyensúly-politika a németekkel szemben. Ezen a ponton Magyarország lett London legjelentősebb regionális partnere. Budapest alkalmat kínált a kommunista államok differenciált kezelésére. Nagy-Britannia hagyományos regionális partnerei, Lengyelország és Csehszlovákia erre a szerepre alkalmatlanok voltak. A brit stratégia az volt, hogy intenzívebb gazdasági kapcsolatokat építsenek ki a keleti államokkal, számon kérjék az emberi jogok betartását, és a segílyeket összekapcsolják a belső reformokkal. Ugyanakkor 1985 után – akárcsak a francia külpolitika – a britek ügyelni kívántak arra, hogy ne okozzanak problémákat Gorbacsovnak (Magyarics). Amikor azonban a hegemon hatalom megroppanásának következtében lezajlott a rendszerváltás, a brit politika arra koncentrált, hogy a régió ne süllyedjen az etnikai vagy egyéb konfliktusok mocsarába, és a biztonságpolitikai vákuum betöltése céljából támogatta a NATO keleti terjeszkedését annak ellenére, hogy Nagy-Britanniának továbbra sincsenek „közvetlen biztonsági érdekei a térségben”. Ez hatalmas változást jelentett az 1920-at követő időszakhoz képest, amikor Nagy-Britannia (és Franciaország) számon kérte ugyan a regionális stabilitást, de garanciát nem vállalt érte. Ezzel együtt a brit politika továbbra is szorgalmazta a regionális együttműködési formákat. A korábbihoz képest nőtt Nagy-Britannia gazdasági jelenléte: az 1990-es évek végén a szigetország például Magyarország ötödik legjelentősebb partnere volt az EU-n belül.

*

Az európai nagyhatalmak kelet-közép-európai politikája 1945 után nagyrészt szakítást jelentett a korábbi, két világháború közötti korszakkal, és ebben jelentős szerepe volt a második világháborút követő éra politikai-gazdasági változásainak. Ugyanakkor néhány alapvető elem túlélte az idők viharait, és máig meghatározó a térségünket érintő nagyhatalmi politika szempontjából. A párizsi békeszerződéseket követő időszakban jellemző volt, hogy a kelet-közép-európai államoknak választaniuk kellett a nagyhatalmi patrónusok között. Példaként említhető Franciaország és Nagy-Britannia versengése Magyarorszáért 1920-ban, vagy még inkább az a tény, hogy Prága részben azért vesztette el nagy-britanniai presztízsét, mert London túlságosan franciabarátnak ítélte meg a csehszlovák vezetést. Varsó közeledése Németországhoz 1935 után elidegenítette Franciaországot. Bár az 1960-as évek enyhülési politikája egymással rivalizáló

kelet-európai politikákat szült, ez – a két világháború közötti korszakkal ellentétben – nem vezetett különösebb konfliktushoz az érintett nagyhatalmak között, és nem fogalmazódott meg olyan követelmény sem az egyes államok számára, hogy azok válasszanak nagyhatalmi partnereik közül. Olyannyira, hogy a nyolcvanas évek végén az NSZK és Franciaország között szóba került, hogy hangolják össze kelet-európai politikáikat, bár ez a szándék a francia kételyek miatt nem realizálódott.

Új fejlemény volt 1945 után, hogy Nagy-Britannia és Franciaország időről időre gazdasági alapon közeledett a térséghez. Míg 1945 előtt a gazdasági szempontot alávették a politikainak, addig a nyolcvanas években a gazdaság önmagában is fontos tényezőként jelent meg Párizs és London politikájában, amennyiben a térséget piacként kezdték tekinteni az áru-, illetve tőkeexport számára.

Egyes elemek nem változtak a nagyhatalmi politizálásban. Mindvégig kulcszó a stabilitás. Akárcsak az 1920–1930-as években a térség stabilitása első számú szempont, hiszen a térség instabilitása biztonsági kockázatokat rejt. Nem véletlen, hogy a nyugati hatalmak igyekeztek formákat találni ennek biztosítására. Akárcsak a második világháború előtt, azt követően is a regionális integráció látszott a megoldásnak. Az érintettek, illetve Németország, majd a Szovjetunió, ilyen-olyan indokkal elutasították ezeket a próbálkozásokat. A két világháború közötti korszak dilemmája volt, hogy a gazdasági integráció felől haladjanak a politikai felé, avagy fordítva. A gordiuszi csomót átvágva, jelenleg az Európai Unión belül a kettő párhuzamosan zajlik. Napjainkban már önmagában is stabilizáló tényező, hogy Nyugat-Európa már nem kezeli külön térségként Kelet-Közép-Európát, egész Európa egygé vált. Ugyanakkor a regionális együttműködési formákat továbbra is szorgalmazzák, de immár nagyhatalmi kontroll igénye nélkül.

A jelenkorra kiható változások sorában talán a legfontosabb, hogy Kelet-Közép-Európa biztonságát a nagyhatalmak szavatolják. A térség többé már nem leírható része a kontinensnek. A két világháború között a régiótól elvárták, hogy biztosítsa a nyugati hatalmak hátszögét. De amikor a helyzet úgy kívánta, a nyugati biztonság érdekében feladták Kelet-Európát, sőt úgy vélték, hogy a kezelhetetlen terület jobb kezekben van olyan nagyhatalmak kontrollja alatt, amelyek amúgy talán Nyugat-Európa felé terjeszkednének. Mára térségünk a kontinens biztonságának, egységének integráns része, országai viszonyterék a hidegháború során elvesztett önálló arculatukat.

Felhasznált irodalom

- Adamthwaite, Anthony*: Grandeur and Misery: France's bid for Power in Europe, 1914–1940. London, Arnold, 1990.
- Ahonen, Pertti*: After the Expulsion: Western Germany and Eastern Europe, 1945–1990. Oxford, Oxford University Press, 2003.
- Ádám Magda*: A kisantant és Európa 1920–1929. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
- Ádám Magda*: The Versailles System and Central Europe. Ashgate, Variorum, 2004.
- Barker, Elisabeth*: British Policy in South Eastern Europe in the Second World War. London, MacMillan, 1976.
- Bátányi, Gábor*: Britain and Central Europe 1918–1933. Oxford, Clarendon Press, 1999.
- Borhi, László*: Hungary in the Cold War, 1945–1956. Between the United States and the Soviet Union. Budapest–New York, CEU Press, 2004.
- Bozo, Frédéric*: Two Strategies for Europe: De Gaulle, The United States and the Atlantic Alliance. Lanham, Rowman and Littlefield, 2000.
- Bullock, Alan*: Hitler and Stalin – Parallel Lives. London, Fontana, 1998.

- Burleigh, Michael*: The Third Reich: A New History. London, Pan Books, 1991.
- Documents Diplomatiques Français sur l'histoire du Bassin des Carpates. Volume 2. Rédacteur en Chef: Magda Ádám. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.
- Fülöp Mihály*: A befejezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947. Budapest, Héttorony Kiadó, é. n.
- Horváth Jenő*: Olaszország Kelet-Közép-Európa-politikája 1918-tól napjainkig. NKFP-tanulmány. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=CMNALJ>.
- Hughes, Geraint*: British Policy towards Eastern Europe and the Impact of the 'Prague Spring', 1964–1968. In: Cold War History. Volume 4, Number 2, January 2004.
- Jenkins, Roy*: Churchill: A Biography. New York, Farrar, Straus and Giroux, 2001.
- Kecskés Gusztáv*: Franciaország Közép-Kelet-Európa-politikája 1918-tól napjainkig. NKFP-tanulmány. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=LZEOHF>.
- Kent, John*: British Imperial Strategy and the Origins of the Cold War, 1944–1949. Leicester, Leicester University Press, 1993.
- Kiss J. László*: Németország és Kelet-Közép-Európa. NKFP-tanulmány
- Lundestad, Geir*: The United States and Western Europe since 1945. Oxford, Oxford University Press, 1993.
- Magyarics Tamás*: Nagy-Britannia Közép-Európa-politikája 1918-tól napjainkig. NKFP-tanulmány. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=RHIXRV>.
- Soutou, Georges-Henri*: L'Alliance incertaine. Les rapports politico-stratégiques franco-allemands depuis 1954. Paris, Fayard, 1997.
- Walt, Stephen*: The Origins of Alliances. Ithaca, Cornell University Press, 1987.
- Weinberg Gerhard*: A World at Arms: a Global History of World War II. Cambridge, Cambridge University Press, 1994.